

Nově objevené pozdně gotické sochy na jižní Moravě

Matěj Kruntorád

Po přelomovém výstavním a výzkumném projektu *Od gotiky k renesanci* vrcholícím výstavami a katalogy roku 1999 se již nedalo příliš očekávat, že jihomoravský památkový fond skrývá dosud neznámé kvalitní pozdně gotické skulptury.¹ V průběhu roku 2021 se však překvapivě na světlo světa dostaly hned dvě sochy z přelomu 15. a 16. století, jejichž základnímu představení jsou věnovány následující řádky.

Na samém západním okraji dnešního Jihomoravského kraje leží vesnička Příbyslavice přiřazená k Velké Bíteši. Pochází odsud socha sv. Jakuba. Socha z listnatého (patrně lipového) dřeva je (včetně mladšího soklu z jehličnatého dřeva) vysoká 103 cm, široká 30 cm a do hloubky dosahuje 17 cm. Lze ji charakterizovat spíše jako vysoký reliéf, ale její zadní strana není vydlabána, nýbrž ponechána jako mírně opracovaná plocha. Zpodobňuje nepochybně sv. Jakuba – starce s bohatým plnovousem a kučeravými vlasy skrytými pod poutnickou čapkou s typickou mušlí hřebenatkou. Světec je oděn do splývavého spodního šatu sahajícího až po kotníky a přepásaného útlým opaskem, za nějž je pod levou rukou podhrnut rovněž cíp pláště (tógy), jež má sv. Jakub přehozen přes ramena. Plášť je doširoka rozevřen a umožňuje tak bohaté sochařské vyjádření drapérií. Spodní šat je pojednán spíše hladce a lze pod ním tušit světcovo tělo, včetně výrazně vystupujícího levého kolene. Drapérii pláště charakterizují hluboce řezané záhyby zahrnující přehnuté cípy, plochy pomačkané i ponechané hladce. Světec má výrazně utvářený obličej s propadlými tvářemi, úzkým, ale mohutným nosem, minuciózně vyřezanými rty a široce otevřenými očima s šikmo svěšenými koutky. Vlasy i vousy se organicky stáčí do hustých kudrlin, z horního rtu však spadají jemnými zářezy modelované prameny vousů nepřekrývajících samotné rty. Socha byla do 2. poloviny 20. století umístěna ve výklenkové kapli sv. Jakuba u pramene severně od vsi. Před rokem 1989 se ztratila a roku 2018 ji neznámý člověk zanechal zabalenou před obecním úřadem v Příbyslavicích. Zdejší samospráva si byla vědoma možné hodnoty sochy a nechala ji odborně zabezpečit (restaurátor Vladimír Páček, Brno). Stav sochy před konzervací nebyl příznivý. Dlouhodobé vystavení v otevřené kapli a posléze uložení na neznámém místě se výrazně podepsaly zejména na stavu dřevní hmoty. Ta byla poškozena dřevokazným hmyzem a houbami zejména na zadní straně hlavy a na spodku sochy. Poškození mohlo být staršího data, jelikož patrně v průběhu 20. století (neznámo kdy) byla socha opravována. Nejspíše školeným řezbářem byly vytvořeny nové ruce a sokl s botami spojený se sochou kovovým plátem zapojeným do vydlabané drážky na zádech sochy. Až posléze socha získala rušivý nátěr nevhodnými barvami, které před konzervací samovolně opadávaly. Doposud nebyla provedena sondáž polychromie, tudíž není jisté, zda se dochovala původní vrstva ani jakou měla pigmentaci.

Původ sochy ani její stáří neznáme, pomocí formální analýzy je však alespoň zčásti možné ji lokalizovat a datovat. Příbyslavice jsou zmiňovány již roku 1175 v majetku kláštera benediktinů v Rajhradě, kterým patřily až do zrušení poddanství. Ve středověku ves spravovala domašovská fara, nyní spadá pod Velkou Bíteš. Je nepochybné, že socha sv. Jakuba byla původně součástí pozdně gotické oltářní skříně. Poukazuje na to její metrová výška, spíše reliéfní pojednání pasující do zavírací skříně i výtvarné kvality počítající s mírným podhledem diváka – právě z tohoto úhlu socha působí zdaleka nepřesvědčivěji. Do Příbyslavic se sv. Jakub dostal nepochybně druhotně spolu se stavbou

↑ Obr. 2. Příbyslavice, sv. Jakub, hlava světce po petrifikaci a sejmutí mladší polychromie, foto: Vladimír Páč, 2021

← Obr. 1. Příbyslavice, sv. Jakub, stav sochy po petrifikaci a sejmutí mladší polychromie, foto: autor, 2021

výklenkové kaple u pramene. Tu lze datovat zhruba do poloviny 19. století. Sochu mohl darovat přímo rajhradský klášter nebo farnost Příbyslavice spravující.

Stylově socha spadá do zlatého věku pozdně gotického sochařství. Z Rajhradu byly zakoupeny sochy sv. Ondřeje a Jana Evangelisty (Moravská galerie, E 210, E 211) datované do doby kolem roku 1510 a spojované s ohlasy dílny Mistra kefermarktského oltáře.² Do stejné skupiny děl spojované s brněnským výtvarným prostředím bývají řazeny rovněž sochy sv. Kateřiny a Markéty (Moravská galerie, E 536, E 537).³ Se všemi těmito díly spojuje příbyslavického sv. Jakuba shodně utvářená drapérie využívající kombinace hladkých ploch a hlubokých pomačkaných záhybů, přehýbaných polpů a výrazného kolene, ale i expresivní rysy tváře mající předlohu v Kefermarktu. Zdá se nepochybné, že socha vznikla po roce 1500 v jihomoravském, patrně brněnském prostředí. Najít bližší analogie bude jistě možné detailnějším výzkumem.

↑ Obr. 3. Moutnice, kostel sv. Jiljí, Ukřižování, socha po sejmutí z kříže, před restaurováním, foto: Dominik Fiala, 2021

→ Obr. 4. Moutnice, kostel sv. Jiljí, Ukřižování, socha během restaurování, po odkrytí polychromií z 19. a 20. století, foto: Dominik Fiala, 2021

Druhým nově objeveným dílem je Ukřižování z kostela sv. Jiljí v Moutnicích jižně od Brna. Rovněž stáří a kvality tohoto díla odhalilo až restaurování, které provedl Dominik Fiala v nedalekých Žatčanech. Socha Ukřižovaného má bez kříže na výšku 160 cm a na šířku 135 cm. Upevněn byl na mladším robustním kříži s nápisovou páskou INRI nad hlavou. Nyní je z kříže sejmut (včetně hřebů) a prochází postupným restaurováním. Korpus Krista včetně hlavy a nohou je vyřezán z jednoho kusu dřeva, ruce jsou s tělem spojeny pomocí čepů. Ze samostatného kusu dřeva je vyřezána část bederní roušky – cíp mezi nohama.

Hlava Krista se mírně sklání k pravému rameni. Na pravé rameno spadá pramen vlasů, druhý pramen splývá na záda vlevo. Vlasy jsou mírně stočeny do vlnitých provazců a nahoře rámovány trnovou korunou ze dvou navzájem splétaných hladkých prutů, hřeby chybí. Kristus má mírně pootevřené oči a ústa, ve kterých se nachází zuby horní

Obr. 5. Moutnice, kostel sv. Jiljí, Ukřižování, hlava Krista během restaurování, po odkrytí polychromií z 19. a 20. století, foto: autor, 2021

čelisti a jazyk. Vousy jsou prořezány v poměrně mělkých souměrných vlnách, podobně jako vlasy. Pravá ruka směřuje v tupém úhlu nahoru, zdvižení levé ruky se více blíží pravému úhlu. Hrudník je mohutně vyklenutý, s asketickými prsními svaly a plastickými bradavkami (levá druhotně odseknuta). Hrudní koš je lemován vystouplými, poněkud stylizovaně vypracovanými žebry. Rána v levém boku narušuje hrudní koš a je naturalisticky zpodobněna se spodním okrajem zvýrazněným strženou kůží. Mírně vypouklé břicho rámuje úzké boky. Rouška je uvázána tak, že jeden cíp spadá z pravého boku a druhý je provlečen mezi nohama. Záhyby mají realistickou skladbu, byť stylizovanou. Jsou středně hluboce prořezány a hladce pojednány. Pokrčené nohy jsou překříženy v oblasti nártů a zde probity hřebem. Stejně jako nohy jsou i ruce hubené, se zvýrazněnými klouby a křečovitě zatnutými prsty.

Na temeni se nachází trojice otvorů – velký pro ukotvení řezbářské stolice a dva menší s nejasným účelem (patrně mladší na uchycení svatozáře). Trojice otvorů je rovněž v chodidle pravé nohy – velký pro řezbářskou stolicí a dva menší. Jeden z nich patří hřebu a druhý je v nártu zaslepený a poukazuje na dřívější (patrně původní) lokalizaci hřebu. Ze zadní strany je socha částečně vydlabána (od krku po pas), nohy a ruce jsou vypracovány ze všech stran.

Během probíhajícího restaurování došlo k petrifikaci dřevokazným hmyzem narušené hmoty skulptury a postupnému odstraňování mladších polychromií, kterému předcházela sondáž. Před restaurováním mělo Ukřižování polychromií z konce 19. nebo počátku 20. století ve stylu jihotyrolských řezbářských dílen. Neživá barevnost výrazně zastírala kvality sochy, sondáž prokázala řadu starších vrstev vyšší umělecké kvality. Snímání prozatím skončilo na patrně raně barokní polychromii, pod kterou je v neznámé míře dochována polychromie původní, pozdně gotická. Korpus je růžovo-okrový, vlasy a vousy černé. Oči mají tmavé panenky, obočí je plasticky vyřezané a namalované. Rouška má zbytky zlacení na polimentu, pod ním je nažloutle šedavá. Starší polychromie je patrně více expresivní, jak naznačují sondáží odhalené krvavé skvrny na korpusu.

Ukřižování z kostela v Moutnicích je doposud neznámým pozdně gotickým sochařským dílem. Kvůli polychromii z přelomu 19. a 20. století byl považován za dílo z této doby a unikál nejen památkovým soupisům, ale i umělecko-historické topografii (nezaznamenal

ho Emanuel Janků při svém podrobném popisu kostela na konci 19. století;⁴ chybí rovněž v *Uměleckých památkách Moravy a Slezska*⁵). Až sejmutí z kříže a započaté restaurování odhalily, že se jedná o umělecky kvalitní pozdně středověké dílo.

Moutnice patřily od roku 1339 až do zrušení kláštera starobrněnským dominikánkám. Zdejší kostel sv. Jiljí je v jádru pozdně románskou stavbou s kněžištěm z 2. poloviny 14. století. V 80. letech 18. století došlo k zaklenutí lodi a úpravám kněžiště, roku 1867 ke zvětšení kostela přístavbou západního trojlodí s hudební kruchtou. Barokní a v 19. století doplňované retabulové oltáře byly zrušeny v letech 1979–1983 při úpravě interiéru pro liturgii vzešlou z 2. vatikánského koncilu.⁶ Z fotografií z počátku 20. století je patrné, že kostel byl novogoticky vymalován a Ukřižovaný visel v podkruchtí severně od vstupu. Po úpravách interiéru byla socha přesunuta do kněžiště za oltář a tvoří tak ústřední umělecké a liturgické dílo kostela.

Stylové ukotvení moutnické sochy si zaslouží podrobnější výzkum. K nejstarším příkladům pozdně gotické stylové polohy Ukřižování patří to ze Znojma (Moravská galerie, E 520), datovaný do poloviny 15. století a dáváný do souvislosti s vídeňskou tvorbou Jakoba Kaschauera.⁷ Ačkoliv s navrhovanou sochou má společného v detailu málo, ukazuje na umírněně realistickou polohu pozdně gotického sochařství, ze které vzešel i tvůrce Ukřižování z Moutnic. Jeho styl je však daleko bližší brněnskému sochařství ovlivněnému Nicholasem Gerhaertem z Leydenu, jehož redukovanou stylizaci zdejší sochaři převzali. Mezi dobré příklady takových děl patřil dnes nezvěstný krucifix z Náměště z konce 15. století. Styčné body nalezneme ovšem i u Ukřižování z Dolan u Olomouce spojovaného s okruhem Veita Stosse z doby prvních desetiletí po roce 1500. Jisté je, že datování moutnické sochy spadá do umělecky mimořádně plodné doby konce 15. a počátku 16. století, kdy místní moravské dílny excerpovaly umění velkých mistrů tvořících v sousedních zemích.

Restaurování sv. Jakuba z Přibyslavic a Ukřižování z Moutnic pomohlo odhalit doposud neznámé skutečnosti zařazující je do množiny pozdně gotických děl. Tento stručný text slouží jako základní představení těchto soch a pobídka k podrobnému uměleckohistorickému výzkumu. Obě nově objevené sochy nyní prochází procesem prohlášení za kulturní památky, které zamezí jejich vývozu za hranice a především jasněji nastaví mantinely dokončení restaurování a budoucí prezentace.

- 1 CHAMONIKOLA, Kaliopi (ed.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, sv. 2 Brno, Brno 1999.
- 2 CHAMONIKOLA, Kaliopi, heslo 209a, b, Sv. Ondřej, sv. Jan Evangelista, in: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, sv. 2 Brno, CHAMONIKOLA, Kaliopi (ed.), Brno 1999, s. 418–420.
- 3 TÁŽ, heslo 210a, b, Sv. Kateřina a sv. Markéta, in: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, sv. 2 Brno, CHAMONIKOLA, Kaliopi (ed.), Brno 1999, s. 420–422.
- 4 JANKŮ, Emanuel, Farní chrám Páně sv. Jiljí v Moutnicích na Moravě, *Method*, 1894, roč. 20, č. 3, 4, s. 31–33, 42–43.
- 5 SAMEK, Bohumil, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 2. svazek J/N, Praha 1999, s. 608–610.
- 6 TÝŽ.
- 7 CHAMONIKOLA, Kaliopi, heslo 139, Krucifix ze Znojma, in: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, sv. 2 Brno, CHAMONIKOLA, Kaliopi (ed.), Brno 1999, s. 308–309.